

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
Факультет історії та географії
Кафедра історії України

ШОСТІ ЧЕРЕВАНІВСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових статей
Випуск VI

Полтава
2022

УДК 94(477)(062)

Ч 52

Редакційна колегія:

Гриньова М. В., доктор педагогічних наук (*головний редактор*)

Бабенко Л. Л., доктор історичних наук (*заступник головного редактора*)

Гура О. А., кандидат історичних наук

Фазан В. В., доктор педагогічних наук

Шаповал Л. І., кандидат історичних наук

Рецензенти:

Нестуля О. О., доктор історичних наук, професор, ректор
Полтавського університету економіки і торгівлі

Лук'яненко О. В., доктор історичних наук, доцент, зав. кафедри
культурології та методики викладання культурологічних дисциплін
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

Подкур Р. Ю., кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник Інституту історії України НАН України

**Шості Череванівські наукові читання (на пошану професора
Ч 52 А. С. Череваня)** : збірник наукових статей. Випуск VI. Полтава :
ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 331 с.

ISBN 978-966-2538-89-2

У збірнику вміщені статті учасників Всеукраїнської наукової конференції «Шості Череванівські наукові читання» (27-28 жовтня 2022 р.). Автори статей розкривають актуальні проблеми соціально-економічної й політичної історії України, історичного краєзнавства, духовного життя, археології, етнографії, історії освіти й освітніх закладів. У збірнику знайшли відображення життя і діяльність видатних діячів освіти, науки, культури. Збірник розрахований на науковців, викладачів, студентів, учителів загальноосвітніх шкіл, усіх, хто цікавиться історичним минулим.

УДК 94(477)(062)

Від редакційної колегії: автори несуть відповідальність за повноту висвітлення обраної теми, системність викладу, достовірність наведених фактів, правильне цитування, написання власних імен і назв, наукову добросовісність та етику використання наукових праць і джерел.

Друкується за рішенням Ученої ради

*Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка (протокол № 5 від 28 листопада 2022 року)*

ISBN 978-966-2538-89-2

© ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2022

© Колектив авторів, 2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

- Капелюшний Валерій.** ВКЛАД ПРОФЕСОРА ЛЕОНІДА ГЕРАСИМОВИЧА МЕЛЬНИКА (1929–2017 РР.) У ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ.8
- Веденєєв Дмитро.** ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ СПЕЦСЛУЖБ В НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (1992–2010 РР.)14
- Бабенко Людмила.** ПОЛТАВСЬКИЙ ПЕРІОД ТАБІРНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ У БІОГРАФІЇ МИТРОПОЛИТА ВОЛОДИМИРА (ВАСИЛЯ РОМАНЮКА).....23
- Сітарчук Роман.** АДВЕНТИЗМ НА ПОЛТАВЩИНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ (ПОЧАТОК XX СТ.)33
- Помаз Юлія.** ЗАКРИТТЯ КУЛЬТОВИХ ОБ'ЄКТІВ У ХОДІ АТЕЇСТИЧНОГО НАСТУПУ КІНЦЯ 1950-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-Х РР. В УКРАЇНІ.....39
- Коротаєв Олександр.** ДИФАМАЦІЯ «БУРЖУАЗНОГО» ЗАХОДУ АБО ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ВСЕСОЮЗНОЇ РАДИ ЄХБ В РОБОТІ ПО ЗАКОРДОННЮ (1950-ТІ – 1960-ТІ РР.).....44
- Колеснікова Маргарита.** УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА: ШЛЯХ ДО ТОМОСУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ).....51
- Марченко Владислав.** РУЙНУВАННЯ КУЛЬТОВИХ СПОРУД У М. ПОЛТАВІ У 30-Х РОКАХ XX СТ.59
- Сушко В'ячеслав.** ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО УПРАВЛІННЯ У СПРАВАХ ЛІТЕРАТУРИ І ВИДАВНИЦТВ ЗА 1945–1952 РОКИ.....63

Конопльов Артем. ВИБОРНА МОНАРХІЯ У РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ ЯК ФЕНОМЕН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ70

Романенко Владислав. УПА – СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ77

Сіренко Аліна. РАДЯНСЬКА МОДНА ІНДУСТРІЯ УКРАЇНИ 1940–1960-Х РР. У КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ.....81

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ТА РЕГІОНАЛІСТИКИ. ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНИ ТА ПОЛТАВЩИНИ

Петренко Ірина. ВІК ПОЛТАВИ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКИНИ ВІРИ ЖУК (1928–2008).....86

Порох Наталія. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ТОМУ «ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ» БАГАТОТОМНОЇ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»93

Коваленко Оксана. РОМНИ В СИСТЕМІ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ104

Стаценко Дмитро. ЛІКВІДАЦІЯ ЕСЕРІВСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ У ПОЛТАВІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ.....108

Вільховик Ольга. ПИТАННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА 1918-ПОЧАТКУ 1920-х рр. У ДОКУМЕНТАХ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....112

Копилець Євгеній. ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ КУЛИК (ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)117

Білик Галина. ПОЛТАВСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХХ СТОЛІТТЯ В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ МИКОЛИ ЗЕРОВА.....129

Токуєва Наталія. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. АНДРІЄВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ (ДО 100-РІЧЧЯ 3 ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) 147

Неділько Олександра. ЗІРКА ПОЛТАВСЬКОЇ НАРОДНОЇ НИВИ: ГРИГОРІЙ КОВАЛЕНКО НА ТЛІ ЕПОХИ 154

РОЗДІЛ 3.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ, АРХЕОЛОГІЧНІ, ЕТНОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ігнатуша Олександр. АКТУАЛЬНЕ ЗВУЧАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ ПОЕЗІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1917-1918 рр. НА СТОРІНКАХ ПРОВІНЦІЙНОЇ ПРЕСИ: ПРИКЛАД МІСТА ОЛЕКСАНДРІВСЬКА (ЗАПОРІЖЖЯ)..... 158

Бондаренко Галина. ЛОКАЛЬНА ГАСТРОНОМІЧНА СПАДЩИНА У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ 161

Таран Олена. ПЕРЕДПОХОВАЛЬНИЙ ЦИКЛ ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЛОХВИЧАН: СУЧАСНИЙ СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ 169

Вільховий Юрій. ГРОМАДИ КАРАЇМІВ В УКРАЇНІ ТА НА ПОЛТАВЩИНІ: ЕТНОІСТОРИЧНА І РЕЛІГІЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА 179

Шаповал Лариса. ГЛИНЯНИЙ ПОСУД У КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯХ 185

Чеботарьова Людмила. «ЗАТОПЛЕНА ІСТОРІЯ»: ГОСПОДАРСЬКЕ НАЧИННЯ ТА РЕМАНЕНТ ЖИТЕЛІВ С. ЖОВНИНЕ 195

Сулима Оксана. ВИРОБИ БОРИСА ПЯНИДИ У КОЛЕКЦІЇ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО 200

Воронкіна Дарія. КРУЖАЛА СКИФСЬКОГО ЧАСУ ІЗ ЗАХІДНОГО УКРІПЛЕННЯ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕТРА ГАВРИША ПОПЕЛИЩА №7).....	206
Аленіна Аліна. СТАРООБРЯДЦІ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII–XIX СТОЛІТТЯ.....	216
Безкоровайний Іван. РОЛЬ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО У РОЗВИТКУ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА ПОЛТАВЩИНИ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ОРНАМЕНТОРИКИ ТА ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА АВТОРА).....	222
Богута Марія. СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ФОЛЬКЛОРНОЇ ГРУПИ ВОКАЛЬНО-ХОРОВОЇ СТУДІЇ «ДОМІНУС».....	227
Коляда Ростислав, Рева Ірина. ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГОЛОВИ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ ВУАН АНДРІЯ ЛОБОДИ ...	235
Корольова Інна. УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕТИП МАТЕРИНСТВА: ВЗАЄМИНИ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ У КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.	240
Нечипоренко Надія. ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ.....	244
Штепа Катерина, Васецька Олеся. ЕТНОГРАФІЧНИЙ ІНТЕРАКТИВНИЙ ТЕАТРАЛІЗОВАНИЙ ЗАХІД «КОЗА ІДЕ, НОВИЙ РІК ВЕДЕ» НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ВІДДІЛУ ЕТНОГРАФІЇ (МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА).....	249

РОЗДІЛ 4.

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК. РОЛЬ МУЗЕЇВ У РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Супруненко Олександр, Супруненко Руслан. ВНЕСОК МЕЦЕНАТА ПАВЛА БОБРОВСЬКОГО У СТАНОВЛЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ В ПОЛТАВІ.....	258
--	-----

Голубнича Марина. МУЗЕЙНА КОМУНІКАЦІЯ У ПРАКТИЦІ ПОЛТАВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО264

Гура Олексій. ЗАВЕРШЕННЯ АРХІТЕКТУРНОГО ОНОВЛЕННЯ СПАСЬКОГО ХРАМУ М. ПОЛТАВИ У ХІХ СТ.: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКСТЕР'ЄРУ ТА ІНТЕР'ЄРУ269

Лимар Олександр. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЗЕМЛЯКАМ-УЧАСНИКАМ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1914–1918 рр. У С. ЯРЕСЬКИ МИРГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ279

Нестеренко Тетяна. ДО ПИТАННЯ ПРО УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ287

Пісцова Марія. ЗБІРКА НАПЕРСТКІВ ВІРИ РОЇК У ПОЛТАВСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО292

РОЗДІЛ 5.

ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

Ільченко Алла, Томенко Дмитро. ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ В ПРОЦЕСІ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ297

Капустян Ганна. СТЕЖКАМИ ЕТАПІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ301

Кріль Юлія, Московченко Ніна, Мироненко Ксенія. ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: ПРИКЛАД РОБОТИ ЗАКЛАДУ310

Шейко Сергій. ДЕЇЗМ – ЗАГАЛЬНА ОСНОВА ФІЛОСОФСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ ВОЛЬТЕРА.....313

Гура Марія, Школяр Сергій. ПРИНЦИПИ, МЕХАНІЗМ ТА ДЕЯКІ СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ПЕРЕВІРКИ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ, ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПРОЄКТІВ НА ПЛАГІТ.....319

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ327

Джерела і література

1. Гаврилук Н. Поховальна та поминальна обрядовість / Історія української культури. Т. 4., кн. 1. Київ : Наукова думка, 2008. 1008 с.
2. Українська родина : родинний і громадський побут / упоряд. Л. Орел, ред. О. Веремійчик. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. 422 с.

УДК 26-872(477)

Юрій Вільховий
(Полтава)

ГРОМАДИ КАРАЇМІВ В УКРАЇНІ ТА НА ПОЛТАВЩИНІ: ЕТНОІСТОРИЧНА І РЕЛІГІЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розкривається діяльність громад караїмів в Україні та на Полтавщині. Характеризуються особливості етнічного, культурологічного, релігійного розмаїття виокремлюються особливості побутування за межами етнічної батьківщини. Показано руйнування унікального пласту культури, який тривалий час формувався представниками різних етнічних груп.

Ключові слова: Караїми, Полтавщина, Крим, юдаїзм, релігійність, культура.

Історія багатьох народів повна складних, суперечливих і драматичних подій. У радянські часи був зруйнований унікальний пласт культури, який тривалий час формувався представниками різних етнічних груп. Серед малих народів сучасної України найбільш цікаві є караїми, проблема етнічної та релігійної ідентифікації яких є не розв'язаною і актуальною.

Караїми представляють собою цікаву для науки як в етнографічному, так і в релігійному плані етнічну спільноту. Цей народ наразі переживає процес етнокультурної асиміляції в етнонаціональному оточенні. Караїми занесені в Червону Книгу ООН, як найбільш малочисельний народ в світі. Вже через цей аспект їх життя вони представляють інтерес для вивчення.

У формуванні етноніма «караїми» відіграла роль співзвучність назви племені «караї» і назви спільноти, яка сповідує караїмську релігію – караїми. За однією з версій слово караїм – релігійний термін - походить від арабсько-гебрайської основи й означає «читаючі», «знавці Святого Письма».

Другою особливістю караїмів є те, що вони – автохтонного походження, якому присутня етнічна ідентичність, збереження мови і особливе віросповідання, яке характеризується співіснування традицій язичницьких вірувань прототюркського походження, реформованим юдаїзмом, а також традиціями, пов'язаними перш за все з ісламом.

Учені розглядають дві версії походження караїмів: «тюркську» і «єврейську». За мовою, традиціям роду та іншим ознакам вони визнані тюркським народом, в той же час, караїми традиційно сповідали караїмізм – релігію, споріднену юдаїзму, яку трактують або як секту юдаїзму [1].

Незважаючи на суттєві здобутки вітчизняного релігієзнавства, значна частина питань історії караїмів ще недостатньо вивчена. Історія східноєвропейських караїмів є одним з напрямів, які активно розробляються в широкому спектрі досліджень з проблем юдаїзму.

Маловивченим, і тому перспективним в даному контексті є питання про виникнення караїмських спільнот та особливості їх віросповідання на Полтавщині. Саме воно, як об'єкт вивчення, не може похизуватися багатою історіографічною традицією.

Загалом, історії цього народу присвячено чимало праць, але переважно дослідники розглядають різні аспекти життєдіяльності караїмів у Криму [18, 17] та Західній Україні. До другої половини ХХ століття відомості про караїмів збирали вчені – караїми за походженням (Б. Єльяшевича, С. Шапшала, З. Фірковича, М. Сарач). У їх працях відображені різні аспекти життєдіяльності караїмів [14, 13]. Великий внесок в вивчення історії караїмів зробив Д. Хвольсон, який присвятив своє життя дослідженню надгробних плит на караїмських цвинтарях, а також збору давніх рукописів і фрагментів [16, 15]. Висунуті ним висновки і положення, викликали полеміку в науковому середовищі, де знаходились як його критики, так і прихильники [12, 13]. У вивчення історії караїмського етносу значний внесок зробив також Ю. Кокізов, який вивчив велику кількість караїмських епітафій, склав календар, яким караїми користуються до сьогодні, є автором змістовного історичного нариса «Караїми» [6].

За радянських часів питання караїмів майже не досліджувалося. Тільки в останні десятиліття з'являються спеціалізовані розвідки про них. Вони намагаються відповісти на наступні запитання: чим є караїмізм – єврейською чи тюркської народністю; юдейською сектою чи окремою релігією.

Коли ми розглядаємо історію караїмізму на Полтавщині, то передовсім звертаємо увагу на Кременчук. Про інші райони розселення караїмів у нашій області відомості дуже скупи і розрізнені. Кременчук же є «Історичним центром» караїмізму на Полтавщині.

З 1764 по 1783 рр. Кременчук був столицею створеної Новоросійської губернії, в 1783–1789 рр. у місті знаходились адміністративні органи управління Катеринославського намісництва. Як наслідок, протягом майже сорока років Кременчук був центром державної колонізації (військової і цивільної) південноукраїнських земель.

Міграційні хвилі, які котилися по Новоросії, прибивали до міста людей різних національностей. Деякі з них осідали в Кременчуці назавжди. За даними різних джерел, в другій половині XVIII ст. в місті жили греки, поляки, караїми [9, с. 132, 134], які з'явилися в Кременчуці через розселення караїмів з Таврійської губернії. Самі караїми пояснювали своє переселення з Криму та Таврійської губернії тим, що у них був досить високий рівень освіти (серед них було багато лікарів, інженерів, адвокатів) і тому їм «в Криму зазвичай нічого робити ось вони і розсіялися по всій Росії» [11, с. 86].

Представників цього народу в Кременчуці приваблювали стрімко зростаючі торгівля і індустрія де вони могли знайти гідне застосування своїм знанням. Саме караїми, стали піонерами кременчуцької тютюнової промисловості.

Спочатку в місті нараховувалося близько 10 караїмських родин, але вже в січні 1858 р. в Кременчуці проживало 65 осіб (41 чоловік і 24 жінки), що було більше ніж в усій Катеринославській губернії – 58 осіб (41 чоловік і 17 жінок) [4, с. 23]; при цьому загальна кількість караїмського населення Російської імперії на 1863 р. становила 7 737 особи [2, с. 120]. Після реформ 60–70-х років XIX ст. число караїмів Кременчука стрімко зростає в 1871 р. в Кременчуці нараховується вже 40 караїмських сімей – 205 осіб. Чисельність кременчуцьких караїмів до революції була нестабільна, вона то зростала, то спадала: 1877 р. – 525 осіб, 1897 – 207 осіб; в 1901 р. караїми склали близько 0,2% от загальної кількості населення міста.

Переважне положення, якого караїми добилися в сфері імперського громадянського законодавства, давало їм значні переваги на відміну від євреїв-равиністів, які відчували на собі всю важкість антиєврейського урядового курсу (подвійне обкладання податками, оголошення «межі осілості»). Закон, прийнятий в квітні 1863 р., проголошував: «Караимы, находясь под покровительством общих законов Российской Империи, пользуются всеми правами, предоставленными русским поданным, смотря по состоянию к которому кто из них принадлежит» [12, с. 303].

Кременчуцькі караїми вносили свою частку – «1/2 пая (арехов) на утримання духовного правління. Розмір пая встановлювався від кількості караїмів, які проживали в місцевості, тому найбільший пай (25) був у караїмів Євпаторії так як там проживала більшість етносу» [11, с. 81].

На початку XX ст. в Кременчуці існувало караїмське благодійне товариство, яке очолював С. Мангубі. Будівля товариства була розташована поруч із лютеранською кірхою – в Кременчуці мирно співіснували представники різних релігій, етносів і культур.

Активну роль у житті караїмської громад Кременчука відігравав Ю. Я. Іліка зайнятий в тютюновому виробництві [7, с. 94]. Значні кошти на потреби Кременчуцької караїмської громади надавав Марк Моїсеєвич Кальфа – купець 2-й гильдії, крупний караїмський промисловець і землевласник, власник тютюнової фабрики «Кальфа-Нь».

Кременчуцькі караїми цікавилися життям інших громад та своєю історією. Вони передплачували журнал «Караїмське життя», який виходив в 1911–1912 рр. Цей журнал можна було придбати і в вільній торгівлі у виконуючого обов'язки газзана С. М. Кумиша [7]. Представники кременчуцької громади були присутні і на першому з'їзді караїмів в 1911 р.[11].

Караїми внесли свій вклад в історію міста. Як правило це були освічені, заможні люди, які мали можливість займатися благодійністю. Це інженер Даниїл Самойлович Черкес, який був запрошений з Харкова для допомоги в організації обслуговування міської каналізації, юрист Ходжаш Самуїл Моїсейович, який народився в Кременчуці (1881–1942). Завдяки діяльності Ходжаша багатьом караїмам за часів Другої світової війни вдалося уникнути розстрілу. Хоча самого Самуїла Моїсейовича в 1942 р. було страчено за відмову стати міським головою Євпаторії.

Центром релігійного і громадського життя караїмів була кенасса. Перша кременчуцька кенасса з'явилася у 1852 р. Вона була обладнана в приватному будинку, в районі земської лікарні. Молитовний будинок караїмів був затверджений урядом у 1872 р. Одночасно почалися збори коштів на побудову кенаси. 30 караїмських родин внесли свої кошти. У 1891 – 1893 рока за проектом архітектора Покровського було побудовано нову будівлю кенаси.

Виконання обов'язків газзана у 1863 р. було доручено купцю, раббану, який переселився з Харкова – Авруму Капону. У 1871 р. газаном кременчуцької кенаси став Моше Султан-Оглу (Султанський). З 1899 р. до березня 1917. старшим газаном був Мордехай Фенерлі, а з лютого 1916 р. і до закриття кенаси в 1928 р. – Якуб Шамаш.

У 1928 р. караїмська община була ліквідована радянською владою, а в будівлі кенаси облаштували спочатку клуб, пізніше склад, а потім морг. У радянські часи приміщення кенаси було розділено на два поверхи, в зв'язку з чим змінилася форма вікон і вони були зроблені також на другому поверсі. Зникли Скрижалі Заповіту (Лухот), які прикрашали карниз, а також огорожа із декором навколо будівлі.

У районі арт складів, на ділянці, викупленій громадою, був розташований караїмський цвинтар. Цей район називали «Шук Ходжаша», бо там знаходився сад Ходжаша. Караїмський цвинтар, більшовики знищили у 30–40-х роках ХХ ст.

Кременчуцькі караїми, на відміну від кримських, не ховали померлих у дольменах. Форма могил і надгробків найрізноманітніша: це і прямокутні плити, і труновидні саркофаги, і стели, і вертикальні обеліски. На відміну від християн, мусульман і юдеїв, караїми ховали своїх померлих у напрямі північ-південь.

Таким чином, ми бачимо, що незважаючи на невелику чисельність кременчуцької громади караїмів вона відіграла помітну роль в історії міста.

Як вважають дослідники-релігієзнавців, в ранньохристиянський час караїмізм як вчення потрапив спочатку до Крим, а потім поширився і на Україну. Сусідство із мусульманами і християнами вплинуло на культ караїмів – у кримських караїмів вживаються молитовні килимки, чого не згадується в спогадах про караїмів, які покинули територію Криму і оселилися в Україні.

Особливістю кременчуцьких караїмів було також те, що з часом вони європеїзувалися, їх одяг звички майже не відрізнялися від місцевого населення.

Цікавим було також й те, що вони видавали молитовники, які були написані не тільки караїмською і давньоєврейською, але й російською мовами. Видані у Вільні молитовники вміщували караїмський переклад молитви «Отче Наш». Це пояснюється тим, що в релігійному побуті караїмів України у XV–XIX ст. їх народна розмовна мова відігравала значно більше значення, ніж у більшості оточуючих їх народів. Достатньо пригадати переважання латинської і польської мов в літургії литовців і білорусів (католиків); церковнослов'янської у українців і білорусів (православних так і греко-католиків); іврити у євреїв-ашкеназів.

На відміну від ортодоксальних юдеїв, караїми допускають змішування молочних продуктів і м'яса в їжі, не носять талісманів, знімають взуття перед входом в храм. У силу заперечення караїмами, шлюби між ними і ортодоксальними юдеями неможливі, що створює серйозні побутові ускладнення.

Перед молитвою у караїмів обов'язкове омивання рук і ніг. Приміщення для чоловіків і жінок розділені. Службу в храмі веде газзан (священик). Він читає молитви по черзі з парафіянами. Молитви у караїмів складаються в основному з псалмів. По суботах і в свята читаються духовні піснеспіви (земер). Неучасть у богослужінні вважається однією з важких релігійних провин. Головних свят у караїмів три: Песах (Великдень) приурочений до перших ячмінних жнив, Шавуот (П'ятидесятниця) – до перших жнив пшениці, Сук-кіт – до осіннього збору врожаю. Визнаючи Пурим, караїми не дотримуються посту. Ханука не є у караїмів святом, оскільки не згадується в Біблії.

Караїми твердо вірять у відплату за добрі і злі справи, у воскресіння з мертвих і у вічне життя (тобто якщо людина в продовженні свого земного життя підготував себе добрими справами, то при розставанні з цим світом, переходить в інший світ, духовний за своїм змістом, в якому буде жити вічно). Своїх померлих кременчуцькі караїми ховали не в дольменах, як кримські, а в могилах на яких ставили різноманітні пам'ятники (стели, плити).

Однією із сокровених сторінок стародавніх вірувань караїмів є поклоніння Тенгрі біля Священних Дубів святилища Балта Тіймез. Саме на цьому «культурному перехресті» спостерігається перетин двох духовно утворюючих начал - культу Тенгрі і культу Дерева, які є одними з основних елементів тюркської культури. Це явище на наш погляд, інтерпретується лише з позицій значного тюркського компонента в етногенезі караїмського народу.

Караїмські церемонії – поклоніння деревам (насамперед, дубам), відзначалися ще в XIX ст. Так, у посуху процесія прямувала з кенаси до святилища. Попереду йшов гахам, який ніс сувої Старого Заповіту. У дубів присутні молилися Тенгрі про дарування дощу. Дуби висаджували цвинтарях, їх забороняли рубати.

Існувало повір'я, що людину, яка виявила неповагу до дубів спіткає кара, а ревнителі культу, навпаки будуть винагороджені. Більше того, осквернителів святинь чекала сувора помста з боку караїмської громади. Спокута за осквернення святині носило навіть мала характер кривної помсти.

Таким чином, на наш погляд, караїзм в Україні і на Полтавщині суттєво не відрізнявся від караїмізму в Криму. Проте були і певні особливості: поховання померлих, видання релігійних книг трьома мовами. У караїмів Криму, до речі, зберігалися окремі елементи шаманізму.

Караїми як етнос зникають, їх чисельність постійно скорочується. За переписом 2001 року їх кількість не перевищує двох тисяч осіб, з них в Україні - 481. Єдиний шлях збереження етносу лежить через визначення терміну «корінний народ», через залучення уваги держави та наукової спільноти до проблеми збереження караїмської ідентичності. У цьому плані наразі етнорелігійне і національне законодавство України суттєво прогресує (на прикладі закону про корінні національності).

Джерела і література

1. Гаркавец А. Караимский молитвенник. М.-Алматы, 2006. С. 12. <http://bookre.org/reader?file=615989&pg=19>
2. Иноверцы в Новороссийском крае и Бессарабии в 1863 г. *Новороссийский календарь на 1865 год*. Одесса: тип. Нитче, 1864. С. 120.

3. Капланов Р. М. К истории караимского литературного языка. Труды. Интервью. Воспоминания. М., 2010. С.13–23.
4. Каплановский И. З. Друг людей. Нравоучение караимскому юношеству с приведением текстов великих писателей священных книг. Одесса, 1886.
5. Караимский молитвенник / Сборник подготовил газзан Евпаторийской кенаса Тирияки В. З. Евпатория: Оджакъ, 2002.
6. Кокизов Ю. Д. Караимы. СПб., 1990.
7. Кончина Ю.Я. Илика. *Караимская жизнь*: ежемесячный журнал. Книга 10. М., 1912. С.94.
8. Лютостанский И. Талмуд и евреи. Том II. М.: Православное издательство «Энциклопедия русской цивилизации», 2009. 158 с.
9. Николайчик Ф. Д. Город Кременчук. Исторический очерк. СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1891. 217 с.
10. Общие заметки о караимах. *Караимская жизнь*: ежемесячный журнал. Книга 3. М., 1911. С. 37–71.
11. Первый национальный караимский съезд в Евпатории. *Караимская жизнь*: ежемесячный журнал. Книга 1. М., 1911. С.70–86.
12. Полное собрание законов Российской империи. Том 38. СПб, 1866. – 940 с.
13. Фиркович А.С. Авне-Зиккарон. Путевые заметки. *Караимская жизнь*. М., 1911. № 6.
14. Фиркович А. С., Лебедев В. В. Загадка 15000 древних рукописей. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Симферополь, 1991. Вып. 2. С. 130–140.
15. Хвольсон Д. А. Ивритские древности в Крыму. *Труды первого Археологического съезда в Москве*. М., 1871. Т. 2. С. 583–589.
16. Хвольсон Д. А. Восемнадцать еврейских надгробных надписей из Крыма. М., 1866.
17. Шапшал С. М. Караимы и Чуфут-Кале в Крыму. Краткий очерк. СПб., 1896.
18. Шапшал С. М. Караимы СССР в отношении этническом. *Караимы на службе у крымских ханов*. Симферополь, 2004. С. 6–34.

УДК 394(477)«18/19»

Лариса Шаповал
(Полтава)

ГЛИНЯНИЙ ПОСУД У КАЛЕНДАРНИЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯХ

У статті виокремлені традиційні форми глиняного посуду, які виготовлялися гончарями в ХІХ–ХХ ст. для приготування й споживання святкових страв, виконання господарських робіт, відправлення релігійних культів, обрядів за народним календарем. Наголошується на асортименті, декорі видів «празникового» глиняного посуду, способах, терміні використання, визначеному й закріпленому українським звичаєм функціональному призначенні, поза яким керамічний посуд практично не використовувався у повсякденному побуті українського народу.

Ключові слова: гончарство, глиняний посуд, календарна обрядовість, обряд, звичай, свято, «празниковий посуд», горщик, глечик, макітра, миска.

ШОСТІ ЧЕРЕВАНІВСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових статей Випуск VI

Відповідальний науковий редактор – *Л. Л. Бабенко*

Підписано до друку 1.12.2022 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 19,3
Наклад 100 прим. Зам. № 12/112

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюдження видавничої продукції
Серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.